

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА X

Тематски зборник радова

Уредници

др Јелена Јовановић, дописни члан САНУ
др Бранко Златковић, виши научни сарадник

Удружење фолклориста Србије, Београд
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд
Културни центар Топола

Београд – Топола
2022

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ.....9

I УСТАНЦИ, РОДОНАЧЕЛНИЦИ И ЊИХОВЕ ТЕКОВИНЕ У УСМЕНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Дејан М. Илић
ФОЛКЛОРНИ ЛИК ХЕРЦЕГА СТЕФАНА.....13

Бранко Р. Златковић
ПИЈЕЊЕ (И ТРПЕЗА) – ОПШТА КАРАКТЕРНА МЕСТА
У БИОГРАФИЈАМА УСТАНИКА И ЊИХОВИХ САВРЕМЕНИКА.....31

Дејан С. Крстић
ПРЕДАЊА О ПОРЕКЛУ ХАЈДУК ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА
И О ЊЕГОВИМ ОДНОСИМА СА РОДБИНОМ
У ЦРНОЈ РЕЦИ И ТИМОКУ.....55

Драгољуб Ж. Перић
НАКОН СЕБЕ СПОМЕН ОСТАВИТИ:
СТРАТЕГИЈЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ „ИСТОРИЈСКОГ” И „БИОГРАФСКОГ”
ВРЕМЕНА У УСТАНИЧКОЈ ЕПИЦИ ФИЛИПА ВИШЊИЋА.....73

Милан Д. Вурдеља
ИЗМЕЂУ „КУБУРА И ТОПОВА” С ЈЕДНЕ, ТЕ „СКУПОЦЈЕНОГ МИТА”
С ДРУГЕ СТРАНЕ: ОСВРТ НА ЕСЕЈ *О СТОПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦИ УСТАНКА*
МИРОСЛАВА КРЛЕЖЕ89

Јована Д. Милованчевић
ОБЛИКОВАЊЕ ПРИПОВЕДНОГ ПОРТРЕТА ПРИНЦА
ТОМИСЛАВА КАРАЂОРЂЕВИЋА У СЕЋАЊИМА ЖИТЕЉА ТОПОЛЕ.....97

Galya Stepanovna Grozdanova-Radeva
MUSICAL FOLKLORE REPRESENTED
IN THE WORKS OF BULGARIAN MILITARY CONDUCTORS.....113

II ВИНОВА ЛОЗА, ГРОЖЂЕ И ВИНО У СЛОВЕНСКИМ КУЛТУРАМА

Снежана Д. Самарџија
САВИЛА СЕ БЕЛА ЛОЗА ВИНОВА. СИМБОЛИКА ВИНОВЕ ЛОЗЕ
У СРПСКОМ УСМЕНОМ СТВАРАЛАШТВУ.....129

Биљана Сикимић
ВИНОВА ЛОЗА И ВИНО: САКРАЛНА И ПРОФАНА ПЕРСПЕКТИВА
ТРАДИЦИОНАЛНЕ ЗАГОНЕТКЕ.....151

Бошко Ј. Сувајић КО, КАКО И ЗАШТО ПИЈЕ ВИНО У НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ?.....	167
Данијела Р. Петковић ПИЋЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЕПСКИХ ЈУНАКА И РУСКИХ БОГАТИРА.....	189
Наташа С. Дракулић Козић МЕДИЈАТОРСКА СИМБОЛИКА ВИНОВЕ ЛОЗЕ У СРПСКИМ УСМЕНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА.....	199
Александра Д. Матић САКРАЛНЕ И КЊИЖЕВНЕ ДИМЕНЗИЈЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ПРОСТОРА ВИНОГРАДА У УСМЕНОМ И ПИСАНОМ СТВАРАЛАШТВУ.....	215
Љубинко Р. Раденковић СИМБОЛИКА БАЧВЕ У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ – НЕКЕ СЛОВЕНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ.....	227
Дејан С. Крстић КУЛТ ВИНОВЕ ЛОЗЕ И ВИНА У ТИМОКУ И ЗАГЛАВКУ.....	239
Милина М. Ивановић Баришић ГРОЖЂЕ И ВИНО У СРПСКИМ НАРОДНИМ ОБИЧАЈИМА.....	267
Марина Н. Штетић <i>МЕРТИК ВИНСКИ</i> – ВИНО КАО ДЕО ИСХРАНЕ У ЦРКВЕНОМ И СВЕТОВНОМ ЖИВОТУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ.....	279
Данијела Б. Васић АЛКОХОЛНО ПИЋЕ <i>САКЕ</i> У НАЈСТАРИЈИМ ЗАПИСИМА.....	305
Веселка М. Тончева „СЪТВОРЕНАТА” ТРАДИЦИЈА: <i>ПРАЗНИК НА БОГОВЕТЕ НА ВИНОТО</i> В СЕЛО ИЛИНДЕНЦИ, ОБЛАСТ БЛАГОЕВГРАД.....	317
Биљана М. Анђелковић ПРОИЗВОДЊА ВИНА У МАНАСТИРУ КОПОРИН: „ПОВРАТАК ТРАДИЦИЈИ” И/ИЛИ „ОДЛАЗАК НА ТРЖИШТЕ”?.....	329
Богдан Д. Дражета, Зорана С. Гуја Дражета КУЛТУРА УЗГОЈА ВИНОВЕ ЛОЗЕ И ПЕВАЊА О ЊОЈ МЕЂУ ПОЈЕДИНИМ ПРИПАДНИЦИМА СРБА, БОШЊАКА И ХРВАТА У СРБИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	345
Бранкица Ђ. Марковић ТУРЦИЗМИ У ВИНОГРАДАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ СА ТЕРЕНА ВОЈВОДИНЕ.....	363

Милица Љ. Стојановић
ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ЛЕКСЕМЕ *ВИНО* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ:
ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ.....373

Драгана Ј. Цвијовић
ЗБИРНА ИМЕНИЦА *ГРОЖЂЕ* КАО СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА
КОМПОНЕНТА ТЕРМИНОЛОШКИХ СИНТАГМИ И ФРАЗЕОЛОШКИХ
ЈЕДИНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.....389

III САВРЕМЕНА ИСТРАЖИВАЊА ФОЛКЛОРА

Suzana J. Marjanić
SUSRET NODILOVE *MITOLOGIJE PRIRODE*
I SUVREMENE KULTURNE ANIMALISTIKE –
STARO U NOVOM ILI OBRNUTO.....401

Данијела С. Митровић
ПИТАЊЕ ФОРМУЛАТИВНОСТИ СТАРОЕНГЛЕСКЕ ЕПИКЕ.....413

Иван Р. Златковић
БЕСМИСЛЕНИ ПОСТУПЦИ ЛИКОВА У ШАЉИВИМ ПРИПОВЕТКАМА
(ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ТЕМАТСКО-МОТИВСКИХ ОБЕЛЕЖЈА
СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРОЗЕ).....427

Ана М. Милинковић
ЕЛЕМЕНТИ КАРНЕВАЛИЗАЦИЈЕ
У СРПСКОЈ ШАЉИВОЈ НАРОДНОЈ ПРИЧИ И АНЕГДОТИ.....443

Станиша Војиновић
ПЕВАЊА „НА НАРОДНУ” У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА.....461

Марина Младеновић Митровић
ВОЈИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ МАРАМБО И ПРОБЛЕМ ПЛАГИЈАТА:
СЛУЧАЈ СТАНОЈА МИЈАТОВИЋА.....485

Сања М. Лазаревић Радак
ПОЛИТИЧКИ ФОЛКЛОР И МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВИ:
ДИСКУРЗИВНО-МИТОЛОШКА АНАЛИЗА
ПРИЧА О ТИТОВОМ ДЕТИЊСТВУ.....497

Саша Д. Кнежевић
НЕКОЛИКЕ НАПОМЕНЕ О СТИХУ
СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЈЕСАМА О ЧЕТНИЦИМА.....513

Ирена Медар-Тања, Софија Вучићевић
ЈУГОСЛОВЕНСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ У КОНТЕКСТУ
КУЛТУРНО-УМЈЕТНИЧКОГ АМАТЕРИЗМА НА ПРИМЈЕРУ
ОКУД / ЦКУДМ / АНИП „ВЕСЕЛИН МАСЛЕША”, БАЊА ЛУКА.....521

УВОДНА РЕЧ

Удружење фолклориста Србије, обновљено 2014. на иницијативу проф. др Зоје Карановић, сваке године одржава међународне научне конференције под називом *Савремена српска фолклористика*, на којима окупуља угледне домаће и европске фолклористе из релевантних академских институција, у циљу праћења савремених токова српске и европске фолклористике, подстицања интердисциплинарне сарадње и размена идеја. Организовано је девет међународних научних конференција у различитим центрима српске културе и духовности (Нови Сад 2013, Тршић 2014, Ниш 2015, Источно Сарајево – Пале 2016, Призрен и Велика Хоча 2017, Тршић 2018, Крушевац 2019, Тршић 2020), а десета конференција, у периоду од 18. до 20. јуна 2021. године, одржана је у устаничкој престоници обновљене Србије с почетка XIX века. Иако је ушла у историју Српском револуцијом (1804), територија Општине Топола вековима је била стециште цивилизација, култура и народа. У граду и околини налазе се остаци насеобина из неолитског и античког периода, трагови келтске, римске, грчке културе. Први домаћи записи о Тополи као насељу потичу из времена после Косовског боја, а везујемо их и за време српске Деспотовине. Недалеко од Тополе, у селу Шаторња, налази се манастир Никоље, задужбина деспота Стефана Лазаревића. Садашњи назив Топола је добила у XVIII веку, а свој прави процват и кључно место у успостављању српске државности добија Карађорђевићем доласком и градњом његовог утврђеног града – једног од највећих градитељских подухвата код Срба тог времена. У оквиру града, опасаног са четири куле, 1811. године Карађорђе гради и задужбину, цркву Рођења Пресвете Богородице, у којој ће једно време и почивати. Три пута је његов дом, доцније заједно са црквом, уништаван и разаран до темеља. Први пут у жеку Устанка 1804, спалили су га Турци предвођени Кучук Алијом, затим по пропасти Првог српског устанка 1813. и последњи пут након Тополске буне 1877. године. Данас се на том месту налази једна од четири куле, црква Рођења Пресвете Богородице са очуваним звоником и Карађорђевићев конак који је претворен у музеј са сталном поставком посвећеном периоду Устанка. Нови процват Топола је доживела доласком на власт краља Петра I Карађорђевића, који је на брду Опленец започео изградњу своје задужбине, цркву посвећену Светом Ђорђу. Она је рађена према пројекту Косте Јовановића и представља петокуполну грађевину са фасадом од белог венчачког мермера и са раскошним мозаичким композицијама које красе њену унутрашњост. У крипти Цркве Светог Ђорђа данас почивају чланови династије Карађорђевић, укључујући Карађорђа и краља Петра. Осим маузолеја, у склопу задужбинског комплекса на Опленцу налазе се и Петрова кућа, вила краља Александра и краљице Марије, Виноградарева кућа, те Краљев подрум у коме се праве вина од грозђа из опленачког виногорја. Грозђу и вину посвећена је и најзначајнија манифестација у Тополи која се организује више од пола века, с јесени, која је својеврсни „заштитни знак“ Тополе као светковина културе гајења винове лозе и носи назив „Опленачка берба“.

Полазећи од богатог културноисторијског и привредног наслеђа Општине Топола, издвојиле су се три теме конференције: 1) *Устаници, родоначелници и*

њихове тековине у усменој традицији; 2) *Винова лоза, грозђе и вино у словенским културама* и 3) *Савремена истраживања фолклора*. Сходно томе је и зборник *Савремена српска фолклористика X*, који се налази пред читаоцима, подељен у три истоимене тематске целине, у којима се објављују 34 рецензиране студије аутора из Србије, Републике Српске (Босне и Херцеговине), Бугарске и Хрватске. Темама је приступано из угла фолклористике, етномузикологије, етнологије, науке о књижевности и језику, антропологије, историографије, историје уметности, археологије, архивистике, музеологије и туризмологије.

Сложен и веома захтеван програм научног скупа и објављивање десетог по реду тематског зборника научних радова успешно је реализован захваљујући покровитељима: Општини Топола и Министарству културе и информисања Републике Србије, као и суорганизаторима – Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ и Културном центру Топола, те сарадницима Задужбини краља Петра I на Опленцу, Библиотеци „Радоје Домановић“ у Тополи, IFM Radiju Топола и Хотелу „Опленац“ у Тополи и његовом гостољубивом особљу. Захвални смо на пруженој подршци Институту за књижевност и уметност у Београду, Музиколошком институту САНУ и Вуковој задужбини из Београда. Посебну захвалност изричемо господину Игору Петровићу, без чије помоћи и подршке не би било могуће реализовати овај пројекат. Нарочит допринос организацији и сваком сегменту припрема пружили су секретари пројекта мср Јована Милованчевић, мср Ана Милинковић и мср Марина Младеновић Митровић. Захвалност дугујемо ауторима, члановима Уредничког и Организационог одбора, рецензентима, преводиоцу и техничком уреднику зборника.

У намери да интердисциплинарно приступамо традицијској култури и фолклору, надамо се да ће десето јубиларно издање тематског зборника радова *Савремена српска фолклористика* наћи знатног одјека у културној и научној јавности и код шире читалачке публике. Живели и у здрављу читали!

Уредници

КУЛТУРА УЗГОЈА ВИНОВЕ ЛОЗЕ И ПЕВАЊА О ЊОЈ МЕЂУ ПОЈЕДИНИМ ПРИПАДНИЦИМА СРБА, БОШЊАКА И ХРВАТА У СРБИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Култура узгоја винове лозе и певања о њој представља важан део традиционалне и савремене културе словенских и других група народа. Предмет нашег чланка биће приказ и анализа справљања производа од грозња као што су вино, ракија и сок код припадника дела јужнословенских народа – Срба, Бошњака и Хрвата – у Републици Србији и Босни и Херцеговини. Поред тога, биће контекстуализоване традиционалне песме које се везују за винову лозу код наведених народа у различитим регијама Босне и Херцеговине, као прилог предмету проучавања. Основни метод помоћу кога је грађа прикупљена, уз теренски рад и претрагу релевантне литературе, јесте интервју полуструктурираног типа спроведен са појединим припадницима српског народа у горњем Срему, бошњачког народа у централној Херцеговини и хрватског народа у западној Херцеговини. Критеријум за одабир саговорника био је аматерско или професионално бављење узгојем винове лозе, тј. поседовање одређених знања о овој пракси и појединим обичајима и обредима који се уз њу везују. Овај етнолошки и антрополошки поглед с једне и етномузиколошки поглед с друге стране показује на који начин сарадња између две дисциплине доприноси ширем разумевању како традиционалне тако и савремене културе код дела јужнословенских народа.

Кључне речи: винова лоза, култура узгоја, Република Србија, Босна и Херцеговина, горњи Срем, западна Херцеговина, централна Херцеговина, Срби, Бошњаци, Хрвати.

Увод

Предмет нашег чланка биће приказ и анализа справљања производа од грозња као што су вино, ракија и сок код припадника дела јужнословенских народа – Срба, Бошњака и Хрвата – у Републици Србији и Босни и Херцеговини. Поред тога, биће контекстуализоване и анализиране традиционалне песме које се везују за винову лозу код наведених народа у различитим регијама Босне и Херцеговине и асоцијације испитаника на вино у смислу других музичких жанрова, као прилог предмету проучавања. Када је реч о култури узгоја винове лозе, савремено доба нам нуди многе могућности за бављење и проучавање ове делатности. Стога, следи преглед до сада објављених радова и извршених истраживања различитих аутора о тој теми.

* drzetab@gmail.com

** zorana.g75@gmail.com

Јован Трифуноски, у духу антропогеографске школе, казује о географским, тачније предеоним и техничким аспектима узгоја винове лозе на подручју Тиквешке котлине (Тиквеша) у средњем Повардарју (Трифуноски 2004), у данашњој Републици Северној Македонији. У савременој српској етнологији и антропологији недостају радови о виноградарству и узгоју винове лозе. Један од изузетака чини рад Гордане Милетић која се у оквиру манифестације „Смедеревска јесен” бавила изложбом грожђа као саставним делом наведене свечаности у Смедереву (Милетић 2007). Етнолошки и антрополошки је сагледана заштита нематеријалног културног наслеђа, тачније радионица организована о теми заштите виноградарске славе Светог Трифуна, одржана у јесен 2019. у Музеју Крајине у Неготину (Младеновић Рибих 2019).

Од велике помоћи у сагледавању виноградарства свакако су радови историчара о овом културном феномену у средњовековној Србији (Штетић 2020), посебно околини Београда (Гарић Петровић 2011), као и у средњовековној Босни (Ковачевић-Džigal 2019). Лингвистичким аспектом културе узгоја винове лозе у контексту дијалектологије и лексикологије бави се Бранкица Марковић, чији радови показују напор да се виноградарска терминологија научно обради на основу савремених теренских истраживања у Србији (Марковић 2016, 2019). У радовима Љубинка Раденковића налазимо сакралне аспекте узгоја чудотворне винове лозе у манастиру Хиландар и симболику исте у оквиру народне културе Срба (Раденковић 1986; Раденкович 2008). На подручју Републике Србије и Босне и Херцеговине, истраживања винове лозе везана су уз агрономска и историјска проматрања културе њеног узгоја на нивоу појединих региона или читаве земље (Јовић, Petrović 2000; Rotim, Gašpar i dr. 2017; Beljo i dr. 2018), док се етнолошким и антрополошким аспектима у мањим предеоним целинама углавном баве новинари, као и црквени великодостојници, тачније римокатолички теолози (Pavlović 2017; Planinić 2015).

За потребе рада интервјуисали смо четири саговорника уз помоћ упитника који је садржао шест питања. Узрок малог броја испитаника за овај рад у томе је што се настојало да се пронађу репрезентативни казивачи; критеријум за одабир саговорника био је аматерско или професионално бављење узгојем винове лозе, поседовање одређених знања о овој пракси и појединим обичајима и обредима који се уз њу везују, као и припадност једној од три националности које су одабране за анализу у циљу израде овог рада. Интервјуисан је, наиме, један припадник српске националности из Републике Србије, из горњег Срема, места Банстол код Сремских Карловаца (Л. Д., 1964. годиште); остала три казивача су са простора Босне и Херцеговине, прецизније, из Федерације БиХ: један припадник бошњачке националности из централне Херцеговине, тачније места Врпчићи код Мостара (Ј. Х., 1985. годиште) и, најзад, два припадника хрватске националности из западне Херцеговине, и то места Бротњо код Читлука (С. П., 1994. годиште) и Љути Долац код Широког Бријега (С. М., 1967. годиште).

За рад на терену био је испрва осмишљен упитник структурираног типа, али је у току истраживања преформулисан у упитник полуструктурираног типа, будући да се саговорници нису стриктно држали постављених питања, како у смислу садржаја, тако и у смислу редоследа давања одговора (упор. Вучинић-Нешковић 2013: 140). У раду ћемо пажњу посветити одговорима на следећа питања: 1. Колико дуго узгајате винову лозу? Како сте почели да се бавите овим послом?

Шта за Вас значи то што се бавите узгојем винове лозе? 2. Које све производе правите од грожђа? На који начин их правите? Да ли Вас је неко научио да правите наведене производе или сте то сами научили? 3. Постоје ли неки обичаји или обреди који се практикују за узгој винове лозе? Ако не, да ли сте чули да постоје те праксе код неког другог ко се бави овим послом? 4. Да ли постоје неке традиционалне песме које опевају грожђе, вино, друге производе од грожђа, или пак узгајање винове лозе? Ако не, јесте ли чули да постоје код неког другог ко се бави овим послом? Наведите примере? 5. Које песме из других музичких жанрова Вас асоцирају на вино, грожђе, винову лозу (народна, забавна, староградска, поп, итд.)? 6. Шта је за Вас култура узгоја винове лозе? Да ли мислите да ће наредне генерације да се баве такође овом делатношћу? Док су три испитаника давала краће и сажете одговоре, један је одговарао у облику обимних казивања. У наредном делу рада следи приказ и анализа справљања производа од грожђа, тј. представљање грађе о култури узгоја винове лозе код једног дела јужнословенских народа на почетку двадесет првог столећа.

Култура узгоја винове лозе

На први опсег питања, о томе колико дуго узгајају винову лозу, испитаници су говорили да се овом активношћу баве од десет до тридесет пет година. Професионалним узгојем винове лозе бави се половина саговорника, и то из централне и западне Херцеговине, док друга половина из горњег Срема и западне Херцеговине то чини аматерски. Сви истичу љубав као основну покретачку снагу бављења послом, а када је у питању разлог за почетак делатности, обично се наводе породична традиција и патриотизам на локалном/регионалном и/или етничком/националном нивоу. Аспект породичне традиције подразумева да су чланови уже и шире породице такође усмерени на виноградарство, али и да је та пракса код испитаника настављена захваљујући њиховим очевима и мајкама, дедама и бабама итд. Аспект патриотизма на локалном/регионалном и/или етничком/националном нивоу је везан за жељу да се на нивоу једног места, регије и/или неколико регија које у одређеној мери чине етничка/национална подручја оживе стари виногради, чије је власништво током социјалистичке Југославије било државно, а након распада земље приватизовано, тако да је данас најчешће напуштено. За саговорнике узгој винове лозе представља следеће:

Пољопривреду сматрам јако часним занимањем, волим што се бавим тиме, није ми нимало тешко радит, није ми мрско бит у пољу, бавити се пољопривредом, то је искрен посао који је тежак али с друге стране доста даје. Знати да у оваквој држави радиш с нечим што није поткупљиво, то је големо. Са природом се не може трговати, до тебе је да урадиш све што треба, а на природи је да да или да казни, одузме, то не зависи од политике, сто посто је до тебе, то ми се свиђа у овом послу. (Ј. Х., Врпчићи – Мостар)

За мене то што се бавим узгојем винове лозе примарно представља везу са прошлошћу и радом наших предака, од најстаријих дана до данас. Ту мислим на све наше претке, не само деду и тату, јер ми са једне стране водимо порекло из Книнске Крајине, са друге из винског Срема, са треће из околине Чачка. (Ј. Д., Банстол – Сремски Карловци)

Наредни корпус питања односио се на производе које испитаници праве од грожђа, начин на који се они праве, као и то од кога је наведена пракса производње научена, односно јесу ли виноградарски самоуки или не? Одговори показују да вино и ракију лозовачу/*лозу* справља већина испитаника, док се код оних који живе у западној Херцеговини јавља још један производ од грожђа по имену *ћунтер*. Ова посланица се израђује од прокуваног сока од грожђа (*мошта*) са додатком шећера, гриза и орашастих плодова, а једе се обично у доба бербе с јесени и представља посебну част током саме бербе коју домаћини указују једни другима. Испитаници наводе да се приликом годишње манифестације у околини Читлука „Дани бербе грожђа у Бротњу” током септембра, у готово свим домаћинствима ангажују чланови уже и шире породице, као и кумови и пријатељи. Они заједно, за ту прилику, припреме послужење да би различитим гостима боравак у том делу западне Херцеговине учинили пријатним, а истовремено и одржали обичај гостопримства „онако како доликује”. Ту спада и прављење *ћунтера*, уз обавезно печење јагњади („јањаца”) на жару, тј. ражњу.

Саговорник из села Љути Долац код Широког Бријега наводи да прави џем од грожђа, као вид посланице за свакодневну употребу чланова породице током зимских дана. Ракија лозовача/*лоза* је окарактерисана као нешто што се прави на „традиционалан” начин, мада тај поступак није даље описан.

Испитаник из горњег Срема је припрему лозоваче/*лозе* описао, наводећи да се сакупљено грожђе најпре одлаже у бурад и лупа једним штапом у облику весла. Затим се уз повремену додатуку шећера и мешања на сваких неколико дана тим истим штапом удара комина (садржај бурета), пошто иста може створити непропусан површински слој. Након што се догоди алкохолно врење, комина се најзад ставља у казан и пече, тако да из казана почиње да цури ракија.

Вино се у западној Херцеговини, у савремено доба, прави све чешће уз употребу модерних технологија, а то значи да су некадашње дрвене бачве („бадњи судови”) замењене посудама од инокса, те да се користе савремена ђубрива за земљиште у оквиру винограда, при чему су праксе преузете најчешће од претходне генерације. Испитаник из централне Херцеговине, међутим, сматра да директним пласирањем стоних врста грожђа на тржиште избегава даља улагања у подрумску технологију са досадашњим великим издацима за покретање, тј. оживљавање породичног посла, уз укључивање помоћи појединих стручњака из области агрономије. Саговорник из горњег Срема наводи да су стоне врсте грожђа коришћене за конзумацију у кругу породице, као и то да је те сорте његов деда сушио како би током зиме породици било обезбеђено суво грожђе. Отац и мајка нашег саговорника (рођени 1928. и 1932. године) су почели да праве розе вино и црно вино, јер је то представљало „компромис” између оца који је волео розе и остатка породице и гостију који су волели црно вино. Као технолог, мајка је контролисала квалитет и процес производње, док је наш саговорник са оцем радио, како наводи, као „физички радник”, обављајући копање, прскање и наводњавање. Касније је изучио неке технике резивања винове лозе као студент воћарства и виноградарства на Пољопривредном факултету у Београду. Након што су му родитељи преминули, наставио је да се бави производњом ракије коју су родитељи правили у нешто мањој мери. Разлог за употребу грожђа за ракију, а не вино, је пословне, а самим тим и временске природе, јер је за прављење вина потребно издвојити много више дана и седмица у континуитету од дан-два утрошених за

прављење ракије на претходно описан начин. Солидарност на нивоу породице уочавамо и у радовима других аутора који наводе да су жене и деца виноградара помагали у справљању вина на подручју Тиквешке котлине, те да је рад у винограду био породични обичај, без помоћи радника из околних насеља у тој регији (Трифунски 2004: 127). Поред вина, испитаник као производ наводи и ширу, сок од грожђа са блажим алкохолним врењем, који се чувао за посебне прилике, а није могао нигде да се набави у слободној продаји. Укус тог напитка био је резак и свака кућа правила је сопствену ширу.

Обичаји и обреди који се практикују у узгоју винове лозе нису били толико познати саговорницима, што значи да их нису ни практиковали у већој мери, нити су познавали много особа које су обављале наведене праксе. Испитаник из централне Херцеговине бошњачке националности је навео да су комплетне радње у винограду подређене годишњем циклусу раста и развоја вегетације и да се обично на самом почетку децембра почиње са резидбом, пошто до тада опадне лишће и наступе мразеви. Затим је, приближно у фебруару, потребно орезати цео виноград, а вишак самлети и сачекати да омекша лоза, која се онда савија и везује за жицу. Стара одсечена лоза се некада палила, обично у марту кад се чисте њиве и виногради, али се то данас више не чини. Почетком маја започиње плевљење (*плевидба*) и касније, током августа и септембра, све се завршава бербом. Испитаник је навео да су обичаји годишњег циклуса више присутни код хришћанског становништва, Срба и Хрвата, за које наводи да светкују светитеље/*свеце* везане за годишњи циклус у контексту гајења винове лозе.

У том погледу, испитаник из западне Херцеговине хрватске националности наводи да је током јануара/*сијечња* присутна пракса да се виноград, тј. винова лоза (*трс*) пошкропи светом водом, како наводи, „свак посебно окршће, како се то овдје каже, власник измоли за благослов за ту годину”. Затим се на пролеће даје благослов за поља да „уроде”, што се може приметити управо током бербе и поменути манифестације „Дани бербе грожђа”, која се, према речима саговорника, одржава од 1955. године. Испитаник такође наводи праксу заступљену током празника Светог Мартина („за Мартиње”),¹ када се *мошт*, самлевени сок од грожђа, даље претвара у младо вино помоћу специфичног производног процеса.

Вином се залијева трс за благослов наредне године, тада се куша младо вино, да се проба какво је. То је превођење мошта у младо вино, то се још зове „крштење вина”. Мартиње се пада у 11. мјесецу. (С. П., Бротњо – Читлук)

Саговорник српске националности из горњег Срема је навео да никада у дело није спроводио ниједну обичајну или обредну праксу током рада у винограду, као и да не може тачно да се сети јесу ли његови родитељи говорили било какву молитву пре почетка сезоне рада у винограду, али да му у сећању постоје слике чији је садржај такав. У Срему је, према његовим речима, грожђе ношено током празника Преображења (19. августа) да се освешта, након чега би могло да се једе, али никако пре поменутог датума. Испитаник је навео да су велики домаћини у Александровачкој жупи и Вршцу познавали прегршт здравица, али и један од његових професора, што је испитаник уочио као студент током обављања стручне

¹ Овај празник се обележава 24. новембра по грегоријанском, одн. 11. новембра по јулијанском календару као Свети Мрата, тј. Мратиндан.

праксе на Пољопривредном факултету у Београду.² Испитаник наводи да је у неким пределима у околини Вршца заступљено и данас тзв. „гажење” грозђа након бербе, када уместо машине за млевење грозђа („квеча”) младе девојке газе убрано грозђе.

Кад је реч о питању истраживача које се односило на одређење појма културе узгоја винове лозе и на мишљење у вези с тим да ли ће се наредне генерације бавити овом делатношћу, испитаник из централне Херцеговине је мишљења да је винова лоза „културолошки најбитнија”, те, како даље наводи, „издваја се од комплетне пољопривреде у неком већем значају за људе, митски је битнија од свих осталих”. Он узгој винове лозе посматра као значајан на регионалном нивоу, јер се на тај начин Херцеговина профилише као пољопривредни крај у коме се узгајају чак и „медитеранске културе”, поготово у оквиру породица. С тим у вези, испитанику је веома битно да посао буде пренет на даље генерације, што ће се и сам трудити да постигне на породичном, личном примеру.

Испитаник из горњег Срема је у Кавали, у северној Грчкој, провео одређено време на стручном боравку 1993. године, где је од локалних становника сазнао за предање да је човеку за преживљавање потребно да има грозђе, тј. вино и хлеб, уколико дође до неког збегатокоратова, окупација или других невоља. Због тога саговорник сматра да је „вино најплеменитија воћна врста која постоји, и у аспекту њене морфологије, и у аспекту производа који даје, као и симбола који представља од древних времена до данас.” Испитаник наводи религијски аспект као један од најважнијих, будући да је вино у хришћанству и православљу „Христова крв”, те да се између човека и Господа помоћу вина ствара „духовна вертикала”, али и да се спознаје време у коме је Исус Христ деловао на земљи. Ту вертикалу, међутим, саговорник такође доводи у везу са својим прецима с једне и својим народом, тј. патриотизмом на етничком/националном нивоу с друге стране, као и постигнућима свог народа као што је вински цевовод (виновод) између Велике Хоче и Призрена на Косову и Метохији, изграђен током средњег века. Поред тога, слике винове лозе на фрескама средњовековних православних цркава и манастира, причешће војника пред Косовску битку 1389. године, али и Светог Саве на Светој Гори, симболика вина и хајдука, ускока, првака оба српска устанка и бораца за слободу, појмови су и догађаји које испитаник повезује са вином, виноградарством и виновом лозом. Напоследку, наводи да је „вино течна храна, зато што у себи има више стотина хранљивих састојака за човека и његову исхрану”, што је изјавио његов професор са Пољопривредног факултета у Београду, поменути Мирослав Милосављевић (током друге половине осамдесетих година XX века). Када је реч о будућим генерацијама, испитаник је уверен да ће се оне бавити овим послом.

Испитаник из западне Херцеговине не може да замисли кућу у Бротњу „да нема бар десет трсова за себе”, чиме наглашава да је цео крај у околини Читлука виноградарски. За њега је култура узгоја винове лозе првенствено повезана с религијским аспектом као најважнијим за човека и друштво, јер је Исус Христ

² Према речима испитаника, професор се звао Мирослав Милосављевић, предавао је предмете из области виноградарства на истоименом факултету и био је пореклом из источне Србије, а здравице је учио обаљујући вишегодишња теренска истраживања широм Србије.

говорио својим апостолима да су они винова лоза, те да се вино помиње и у Библији, а да се најбоље види како је то када се целу годину неко бави виновом лозом „од резидбе до плевидбе, до бербе и прераде, ја то називам особна љубав.” Поред тога, наводи се и узречица да „право вино настаје у винограду”, због чега ће, сматра он, будуће генерације сигурно да се баве овом делатношћу, додуше у нешто мањој мери. Иако је то одлична додатна активност, од винове лозе се не може живети уколико се неко искључиво бави њеним узгојем, како сликовито наводи испитаник, „није згодан крух”.

За другог саговорника из западне Херцеговине у околини Широког Бријега култура узгоја винове лозе има снажан религијско-породични аспект и важна је за јединство уже и шире заједнице људи на одређеном простору, тј. (микро) регији. Када је реч о томе колико ће се наредне генерације бавити овим послом, прогнозе су оптимистичне:

Култура узгоја винове лозе ће се задржати због појаве виноградара и винара који се баве тим послом, дакле, кроз отварање обитељских пољопривредних господарстава и других сличних особних иницијатива на локалној разини. (С. М., Љути Долац – Широки Бријег)

Песме са мотивима узгоја винове лозе

Када је реч о опевавању винове лозе и културе њеног гајења, према изабраним, доступним нотним примерима и речима испитаника, могуће је утврдити да у народној вокалној традицији Србије и Босне и Херцеговине не постоје песме које су функционално и директно везане уз садњу, бербу или припрему винове лозе, односно вина, лозе/лозоваче, чак ни као тип радних песама (у ритму покрета) које се у одређеном смислу, према њиховој практичној и смисаоној функцији (Земцовски 1968: 66), сматрају „старинским”. Једини „траг” такве врсте су почетни стихови песама који описују поједине виноградарске радње попут *Цура копа виноград* и *Гојко момче лозу обрезаје*.

Овом приликом, приказаћемо и анализирати две групе одабраних примера вокалне традиције у којима се опевава вино, винова лоза и грожђе. У првој групи представљене су песме у прошлости – током периода из ког потичу подаци, а то је XX век, до којих смо дошли путем литературе, података из архива и на основу теренског рада, као и неколико примера из савремене праксе који су настали спорадично и невезано за ово истраживање. Другу групу примера чине песме које су наше испитанике асоцирале на вино, грожђе и винову лозу, а припадају различитим музичко-фолклорним жанровима. У том случају, песме из „традиционалног” опуса су забележене 1947, 1950, 1951, 1980, 2011. и 2014. године у Јајцу, Дивичу (Зворнику), Ошанићима (Столац), Требињу, Купресу, Краљевој Сутјесци, Румбоцима (Рама-Прозор), Гучој Гори, Бусовачи, Варешу, Сарајеву, Хаџићима и Палама, највише од стране етномузиколога Цвјетка Рихтмана (1951, 1963, 1986), као и неколико примера Дуње Рихтман-Шотрић (2003), Мустафе Мулалића, Хајрудина Хаџића (2004), Мирослава Шилића (2003), Ивана Крижановића (2016) и Зоране Гуја (2014, 2017). Највећи број песама у којима се на различите начине помиње и третира вино, винова лоза, односно грожђе, јесу љубавне, сватовске и славске песме, као и један примјер *калске пјесме* (песме у колу).

Као што сам назив каже, љубавне песме описују љубав исказане на различите начине између момка и девојке, родитеља и деце, браће и сестара, снахе и заове, снахе и девера итд., а најбројније су свакако оне које описују и изражавају љубав између момка и девојке (Ђуја 2017: 70). И у анализираним примерима сусрећемо (анонимну) момачко-девојачку љубав (*Вијала се винолоза винова*), кроз коришћење директних имена попут Иве и Маре (*Повила се бјела лоза винова*), Мехмеда и његове драге (*Повила се вита лоза винова*), али и двојице браће (*Савила се бјела лоза винова*). Заједничка црта ових песама са сличним текстуалним почетком јесте коришћење модификоване врсте словенске антитезе. Пример I представљен је као пример градске вокалне традиције са развијеном, мелизматичном мелодијом облика дугог напева, у којој доминирају музички садржај већег амбијуса и занимљива мелопоетска решења (Fulanović-Šošić 1999: 143–144).

Остали начини изражавања љубави кроз опевавање винове лозе јесу љубавно-шаљива песма са Купреса у југозападној Босни у којој казивачица испољава љубав и наклоност кроз браће различитог воћа и биља, комбинујући их са именима симпатија (лоза – Јозо, липа – Стипо, шљива – Иво), нпр. *Брала сам лозу, лозу, / волила сам, душо, Јозу* (Купрес, певала Јања Чичак, Rihtman 1951: 51). Винова лоза, односно грожђе, опевано је метафорично, пренесеног значења као у песми *потркуши – Моја Ано, моје грожђе рано, / дошло доба да се грожђе проба* из Краљеве Сутјеске (средња Босна), или у песми *са преузимањем и сријецањем – Да сам грожђе развила би' лозе / покрај стазе куд момци пролазе* из Пала. *Потркуша* је назив ког први пут спомиње Џвјетко Рихтман 1951. године да би означио вокални облик забележен у селу Крчевине код Вареша (средња Босна). Претежно је забављачког карактера, ласцивног и шаљивог садржаја, а изводи се у различитим приликама. Управо због препознатљивог локалног мелопоетског облика, *потркуша* је погодна за испевавање песама „на лицу мјеста”, у било којој ситуацији и поводу, изузев *адвента* и *коризме* као периода црквене године код католичког становништва када се не практикују било какве радње које укључују облике музичке и играчке традиције. *Потркуше* се могу мапирати на подручју Вареша и Краљеве Сутјеске, претежно у извођењу жена и под тим називом се сусрећу искључиво на поменутом подручју. Испеване су у *кратком напеву* у десетерачком метру (4||6, 6||4) са честим продужењем деветог слога (Hadžić 2004: 204, 214; Караџа Beljak, Talam i dr. 2019: 62). Певање *са преузимањем* је заправо појава две солисткиње од којих једна *почне* и износи мелостих, док се друга укључује пред крај последњег слога основног мелостиха и започиње, односно понавља мелостих, где на тај начин преузима водећи глас и до краја напева *сријеца* и *своди* (Ђуја 2017: 75). Тај принцип је представљен у Примеру II.

Виноград је у песмама описан као место на коме је млади момак пронашао уточиште кроз рад док су му мисли биле упућене вољеној драгој или чак као простор ашиковања,³ односно удварања двоје младих. У Примеру III опевана је радња обрезивања лозе, при чему се момак Гојко порезује; забринута мајка пита да ли га боли рука, а он одговара да га не боли рука, већ срце за девојком (*Гојко момче лозу обрезује*, запис Џ. Рихтман, Ошанићи, 1948). Надаље, у ову групу се убраја песма чији су текст и напев широко распрострањени и општепознати јесте *Ђура копа виноград*; у забележеној варијанти присутан је дијалог између девојке и момка у току дела радног процеса који се односи на окопавање винограда.

³ Ашиковати (ар.-тур.) – водити љубавни разговор; удварање између момка и девојке (Škaljić 1966: 103).

Из укупне грађе издваја се један занимљив пример песме *Ко вино пије, тај тек љубит зна* („из Босне”, запис М. Мулалића, б.г.) у којем се у десетерачком стиху опевавају све чари, уживање, дуг живот („в’јеска два”) и чаробна моћ овог *божанског пића*, а наводи се и шта доноси неконзумирање вина попут „неимања слатког сна” и дугих ноћи.

Обредно-обичајне песме заузимају знатно место у богатој народној музичкој традицији, а претежно се односе на сватовске и славске песме у забележеном контексту вина и винове лозе, односно грожђа. Такве песме су у садржајном смислу сличне, јер изражавају функцију певања *за трпезом*, као у Примеру IV (*Уз трпезу, низ трпезу*) и *при наздрављању* (*Шта се ово муче вино пије*), када се у младеној и младожењиној кући *припјевава* домаћину, старом свату, куму, *ђевербашу*,⁴ барјактару,⁵ *војеводи*⁶ итд. (Rihtman 1986: 10–12), или код православног становништва, тј. Срба за (крсну) славу домаћину, домаћици, куму, рођаку и сл. У том смислу, вином се наздравља, честита, оно се третира као обредно пиће (Јовић, Petrović 2000: 350–352). Такође, издваја се занимљив пример жанровски искључиво сватовске песме из Краљеве Сутјеске *Добро дошли, кићени сватови* у виду *пјеване здравице* и жеља сватовима (*душмани вам под ногама били, пријатељи на друм излазили, износили вино и ракију*) у моменту доласка сватова испред девојачке куће када пријатељи носе *понуде* (дарове), при чему се, пре свега, мисли на окићену кувану питу *масленицу* (Hadžić 2004: 165).

Познато је да су свадба и свадбени обичаји прилика за весеље, радост, љубав, забаву и шалу, а били су изузетна прилика и за шаљиве, понекад ласцивне текстове испеване кроз различите песме. Један од тих примера је забележен у Дивичу (Зворник, источна Босна), када су момци на свадби, у духу локалне старије сеоске двогласне традиције, опевали сопствену ситуацију *пијанства*, весеља, пијења и „милог надоливања” вина. Неизоставан дио појединих свадби је и *бећарац*,⁷ најрепрезентативнији облик и назив таквих шаљивих песама, као и самих извођача. *Бећарац* је, у овом случају, облик двогласног сеоског певања облика *на бас*, најчешће забављачког и шаљивог карактера (Караћа Beljak, Talam i dr. 2019: 6). Као код извођења других облика новије сеоске праксе, тако и у извођењу *бећарца* први глас има водећу, а други глас улогу пратње са карактеристичним квинтним завршетком у који се долази (квартним) скоком наниже (Fuļanović-Šošić 1999: 6, 7, 15). У неким деловима Босне и Херцеговине је код већине певача/казивача, а и према тумачењима етномузиколога, дошло до изједначавања појма и облика *бећарца* са певањем *на бас*, због претпоставке о малим разликама у самој њиховој структури (Караћа Beljak, Talam i dr. 2019: 6; Караћа Beljak, 2014: 76; Големовић, 1997: 26). Такође, *бећарац* је у оквиру свадбе препознат и по типу као

⁴ *Ђевербаша* је главни дјевер/ђевер у сватовима (Škaljić 1966: 250).

⁵ *Бајрак/барјак* (тур.) застава, одред војске или одред у поворци који има своју заставу и носи је, док је *барјактар/бајрактар* (тур.-перс.) заставник, онај који носи заставу (Исто: 113–114).

⁶ *Вој(е)вода* (етн.) је један од сватовских часника (обично младожењин зет), који иде за сватовском поворком и прима дарове за младу, а „војевати” (фиг. експр.) значи водити борбу, залагати се, борити се за некога, нешто или против некога, нечега (Вујанић и др. 2011: 154).

⁷ Познато је да је *бећарац* широко распрострањен облик, чија је колевка, према Младену Лесковцу, Срем, Банат, Барања, Славонија, Шокадија, Лика, Кордун и простор Војне границе (Лесковац 1979: 14), а присутан је као најновији вокални облик у Србији и Босни и Херцеговини као *п(ј)евање на бас* (Големовић 1997: 26).

сватовски бећарац (женски) забележен 2011. године у Бусовачи (средња Босна) (Пример V), а описује радост бећара која га „удара у срце”, а коју чине „литар вина и цурица фина”. Овај бећарац није „класични” *бећарац* који се у већини случајева препознаје као *пјевање на бас*, већ представља измењен *бећарац* без специфичног квинтног завршетка; уместо њега се налази терца, што према речима казивача представља вид „славонског утицаја” на поменути облик.⁸ То се може тумачити и као инерција у жељи за терчним кретањем гласова или чак развоја „хармонског музичког мишљења” (Големовић 2019: 133).

Бројка је облик старијег сеоског певања који је присутан у западној Херцеговини, а изводи се уз различита славља, ускршње и божићне празнике, сватовске прилике итд. Сусреће се под називима *бројка*, *бројаница*, *броје*, *бројање*, *бојавице*, *бројкавице*, *набрајалице*, *бројевице*, а у Подрињу, тј. сјевероисточној Босни су то *бројанице*, *канталице*, *чанталице*, *сјецкалице*, *сјецкавице* и *поскочице* (Караџа Beljak, Talam i dr. 2019: 9; Golemović 1987: 20). Оно што је одликује јесте силабичност и извођење блиско говору за који се каже да се „броји, а не пјева”, док је приметна распрострањеност сличног облика исте функције и у западној Србији и другим областима (Golemović 1997: 109–115; Големовић 2016: 28; Големовић 2019: 52). Такав пример који пева о вину на начин *бројке* и поређења девојке (момка) са вином, односно за младе за које се каже да је/су *руменије нег’ из чаше вино* налазимо у песми из Румбока (Рама-Прозор, северна Херцеговина) забележеној 1980. под називом *Ја пољуби и баш нештоfino* (Пример VI). Поменута бројка се изводила као део мешовитог кола затвореног типа које се креће у смеру казаљке на сату, а силабички карактер бројке описује предност самог текста у односу на мелодију кроз функцију облика кратког напева (Rihtman 1963: 62–63).

У оквиру друге групе наших примера, приказаћемо и анализирати грађу на основу података које смо добили од наших испитаника: дакле, које су то песме из других музичко-фолклорних жанрова које су их асоцирале на вино, грозђе и винову лозу. Навели су да не познају песме које на неки начин опевавају грозђе и његове производе, са изузетком песме *Кона цура виноград* чији се приказ своди на поетски садржај. Нешто што се издваја као познато и препознатљиво по питању музике и њених носилаца и љубитеља јесте, генерално, њихова идентификација путем музике са одређеним местом, регијом и/или геокултурном облашћу, те и коришћење музике као средства за превазилажење етничких, верских или других подела (в. Ristivojević 2011: 932; Дражета, Гуја 2018: 920), што је приметно и код наших испитаника.

Први саговорник из горњег Срема навео је поделу песама на „народне” и „староградске” песме с једне и „забавне” песме с друге стране, а све у складу са његовом „словенском душом”. Неке од песама из домена народних и староградских су: *Још литар један*, *Кад чујем тамбуре*, *Кона цура виноград*, *Берем грозђе*, *бирам тамјанику*, *Обраше се виногради*, *Црно вино* и *Фијакерист*, док су забавне песме *Вино и гитаре*, *Јабукe и вино* и *Дајте вина, хоћу лом*. Други испитаник из централне Херцеговине је своје асоцијације на вино, грозђе и винову лозу пронашао

⁸ *Бећарац* је као идентичан облик такође распрострањен у читавој Војводини и шире, панонским областима, међу којима је и поменута Славонија. Из панонске културне зоне извршен је утицај у виду преношења овог облика на поједине делове Србије и готово све крајеве у Босни и Херцеговини, тако да се не може тачно лоцирати његова распрострањеност. Више о *бећарцу* писано је у посебној студији (Матовић 1998).

у песамама *Вино пију, нане (Вино пију аге Сарајлије)* и *А ја сам негде рујно вино пио (Ти си ме чекала)*, упркос констатацији да није музикалан па му „падају на памет само ове пјесме”. Последња два испитаника из западне Херцеговине су навела да „има доста домаћих пјесама које опјевавају вино и винограде” или кроз „народне напјеве” попут песме „Моја Херцеговина”, женски бећарац *Цура копа виноград* и мушки бећарац *Све под ливер постављени коци*.

Приметно је да су испитаници најпре навели различите музичко-фолклорне облике, тј. жанрове као музичке асоцијације на вино, док наредни ниво представља поетска повезаност песама са вином и његовим производима у смислу мерне јединице попут „литре једног (доброг) вина”, „литра-две вина”, „пуне чаше вина”, „буре” и „букаре”, затим опис вина као „доброг”, „рујног”, „црног”, „старог” и „винца руменог” или сорте вина тамњанике, жилавке и вранца. Код саговорника следи повезивање песама на нивоу обрађивања, копања винограда, брања грожђа, уредне, успешне садње вина са „све под ливер задивеним коцима” од стране херцеговачких момака, као и „наливање”, „пијење” вина и поређења вина са црним очима или у комбинацији са јабукама и гитарама као обележјима романтичних тренутака. Вино је, такође, виђено као повод за забаву, „лом”, удварање, исказивање одређених емоција или идентификацију појединих испитаника са својим крајем попут „камена, крша и маслине, вина, *ганге*, Неретве” са „земљом (мојом) Херцеговином”, а издваја се и један пример песме *Фијакерист* која у свом тексту нигде не помиње вино, винову лозу, грожђе, али испитаника асоцира на атмосферу испијања вина и емоција које су том приликом пробуђене. Тиме се показује да је музика исказана као вид или средство комуникације кроз процес стварања и коришћења у свакодневном животу, кроз њена значења и употребу (Ristivojević 2012: 481–482), било да се ради о испитаницима из горњег Срема, централне или западне Херцеговине.

Закључак

Испитаници су навели да познају одређени корпус песама које на неки начин опевавају вино, винову лозу и грожђе у контексту укупног процеса справљања напитака. Указују на делатност културно-уметничких друштава који у свом репертоару имају традиционалне песме и да се „мора негдје спомињати лоза, грожђе”. Одабрани примери описани су и приказани на начин њихове жанровске контекстуализације и појединих основних мелопоетских карактеристика, односно тонских, сазвучних особина, као и карактеристика напева и извођења, чије би детаљније (етно)музиколошке анализе свакако премашиле оквири овога рада и остављају простор за даља истраживања. Песме посматране према начину извођења су солистичке или пак групне, тј. једногласне (*самачке*) или двогласне (*удвоје* или групно/неограничено, четири до седам извођача), а препознају се као *женско* или *мушко пјевање*. Солистички облици су приметни у важним моментима изражавања различитих осећања и радњи у одређеном обредно-обичајном контексту, а групно певање на већ познате музичке обрасце/формуле који омогућавају извођење „на прву”, без претходне припреме. У музичком смислу, укупан број примера које смо имали у виду, укључујући и одабране, приказане

примере, припадају претежно старијем сеоском слоју вокалне двогласне традиције облика херетофоније⁹ и хетерофоније-бордуна,¹⁰ а налазимо и неколико примера новијих облика певања *на бас* и два примера градске вокалне праксе. Опевавање вина, винове лозе и грожђа подразумева љубавне, сватовске и славске песме, као и пример песме у колу, где се поменути елементи третирају као облик здравице, наздрављања, *за трпезом*, исказивања различитих љубавних односа, шаљивих и метафоричних значења.

С друге стране, музичке асоцијације на вино, винову лозу и грожђе се код испитаника манифестују на више нивоа: кроз жанровску различитост песама, емски одређених као „народне” и „староградске”, преко „забавних”, „домаћих” и „народних напјева” у смислу (нео)традиционалних песама у форми херцеговачког бећарца, затим кроз текстуалну повезаност, стварање забављачке атмосфере, изражавања емоција, романтике и одређене локалне/регионалне и/или етничке/националне (само)идентификације.

На основу изнете грађе, примећује се да су сви испитаници на озбиљан и посвећен начин приступили узгоју винове лозе („из љубави”), било да су у питању професионалци или аматери, било да су у том послу због поштовања породичне традиције или локалног/регионалног и/или етничког/националног патриотизма. Наши саговорници од грожђа праве вино, ракију лозовачу/лозу, ћуптер, карактеристичан за подручје западне Херцеговине и заступљен током посебних пригода. Наведени производ се пак прави од мошта, самлевоног сока од грожђа, који се у Срему назива шира и остаје у том (течном) облику за посебне прилике. Један испитаник у западној Херцеговини је навео да од грожђа прави џем, док је саговорник из централне Херцеговине усмерио производне снаге на стоне врсте грожђа за конзумацију. Технике справљања су сви научили од припадника старијих генерација, док су поједини тражили помоћ од стручњака из области агрономије. Када је реч о обичајима и обредима који се практикују уз узгој винове лозе, они су код испитаника углавном везани уз годишњи циклус, било да је реч о обављању редовних радњи повезаних са растом и сазревањем вегетације (орезивање, плевљење, берба) без уплива верске праксе, као у случају испитаника бошњачке националности, или са одређеним религијским ритуалима (освештавање и благосиљање), повезаних такође са вегетацијом, код интервјуисаних саговорника српске и хрватске националности. Испитаник из горњег Срема је нагласио да је запазио друге обичаје као што су изговарање здравица током различитих свечаности и „гажења” грожђа након бербе. Стога култура узгоја винове лозе показује јединство на пољу народне религије код три културно сродна јужнословенска народа, тј. да је перцепција православне, исламске и римокатоличке вере код већег дела становништва таква да се у њој налази претходећи слој старијих, старословенских поимања веровања у онострано и онострано (Bandić 2008:

⁹ Хетерофонија – облик старијег сеоског двогласног певања који је исказан кроз несамосталност гласова, синхроним током мелодије, излагањем „теме” и њених орнаменталних верзија, а може се посматрати кроз три главне фазе развоја (Големовић 2011: 22; Големовић 2016: 28; Големовић 2019: 118–120).

¹⁰ Хетерофонија-бордун је по својим основним, обликотворним карактеристикама облик сличан хетерофонији и сматра се прелазним обликом из хетерофоније у бордун. За разлику од хетерофоније, облик хетерофонија-бордун је обликован кроз међусобно раздвајање и поделу гласова на водећи и пратећи, цезуре у стиху као мелопоеетске целине и разноврсне, богате украсе на дуго издржаним тоновима (Големовић 2011: 24; Големовић 2016: 29; Големовић 2019: 122).

55–63; Duranović 2011: 69–142, 193–195; Čvrljak 1984: 97–123), па можда и прежитак елемента дионизијског култа у традицијској култури Јужних Словена.

Као што се може приметити, за поједине припаднике Срба, Бошњака и Хрвата у Републици Србији и Босни и Херцеговини култура узгоја винове лозе има првенствено религијски, а потом и породични значај, док појединци истичу да је у питању и регионални, развојни, етнички, митски и нутриционистички значај бављења овом делатношћу. Такође, оптимистични су по питању даљег преношења традиције виноградарства, што отвара истраживачке могућности различитим струкама.

Мишљења смо да је овај с једне стране етнолошки и антрополошки, а с друге етномузиколошки поглед показао на који начин сарадња између двеју дисциплина доприноси ширем разумевању како традиционалне тако и савремене културе код дела јужнословенских народа, што је од значаја за савремену српску, словенску и балканску фолклористику. Сматрамо да би даља проучавања ове теме и њој сродних показала како народи, чија је културна сличност често остајала по страни у неким научним разматрањима, могу бити предмет истраживања кроз њихове културне облике у савремено доба, као и културне тековине из прошлих времена.

Нотни примери

Пример I – *Повила се вита лоза винова*. Транскрипција: Мустафа Мулалић, „Југословенска народна пјесма и свирка са источног подручја, IX свеска”, пр. бр. 2106, инв. бр. 1526. Хисторијски архив Сарајево.

BOSNA

2106 POVILA SE VITA LOZA VINOVA

Po-vi-la se vi-ta lo-za, vi-ta lo-za - za vi-no-va,
po-vi-la se vi-ta lo-za
vi-ta lo-za vi-no-va.

Пример II – *Да сам грожђе, развила би' лозе*, женска изворна група „Планинке” Пале. Транскрипција и снимак: Зорана Гуја. Пале, 2014.

♩ = csa 72

1. соло
Да сам грожђе, раз - ви - ла би' ло - зе

2. соло
Да сам

Сви

2. соло
грож - ње, раз - в(и) - ла би' ло - зе, да сам грож - ње (и)

Сви

Пример III – *Гојко момче лозу обрезаује*, певала Савка Милутиновић из Ошанића. Транскрипција: Цвјетко Рихтман. Ошанићи, 15. 7. 1948. ФАЗМ Сарајево, ред. бр. 345

INSTITUT ZA PROUČAVANJE FOLKLORA - SARAJEVO

Бр. 345, ред. бр. 345 fol.

Мјесто и вријеме зпс.: Ошанићи, 15 - VII - 1948 Зпс.: C. R.

Пјевач: Милутиновић Савка, р. и Ошанићима 1926
(изводило на instr.)

♩ . 60

Gojko momče lozu obrezuje

Goj - ko mom - će, Goj - ko mom će lo - zu
o - bre - zu - je, Goj - ko mom će

Пример IV – *Уз, трпезу, низ трпезу*, певала Радојка Баревих (р. Бокањић) из Требиња. Транскрипција: Цвјетко Рихтман. Требиње, 1948 (Rihtman 1986: 194)

♩ = 84

361 TREBINJE, 1948.

Uz tr - pe - zu, niz tr - pe - zu, si - vi so - ko - le !

Пример V – *Шта бећара у срце удара*, певале Марија Чосић (р. Кришто) и Фина Лаштро (р. Јовановић). Транскрипција: Рената Багарић, снимак: Иван Крижановић. Бусовача, село Раван 2011 (Крижановић 2016: 110)

Šta be-ća-ra u sr-ce u - da - ra? — Šta be-će-ra u sr-ce u - da-ra? —

7
Li-tar vi-na i cu-ri-ca fi-na, — li-tar vi-na i cu-ri-ca fi - na.

Пример VI – *Ја пољуби и баш нешто фино*. Транскрипција: Дуња Рихтман-Шотрић, снимак: Мирослав Шилић. Румбоци – Горња Рама (Прозор) 1980 (Šilić 2003: 146)

$\text{♩} = 84$ **A**

Ja po - lju - bi, ja po - lju - bi i baš ne - što fi - no,

B

ja po - lju - bi ja po - lju - bi i baš

neš - to fi - no, i baš neš - to fi - no.

Цитирана литература

- Вујанић, Милица и др. *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Вучинић-Нешковић, Весна. *Методологија теренског истраживања у антропологији*. Београд: Српски генеалогски центар и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 2013.
- Гарић Петровић, Гордана. „Прилог историји виноградарства и винарства у Србији”. *Историјски часопис*, књ. 60 (2011): 231–245.
- Големовић Димитрије. „Српско двогласно певање II (новије двогласно певање).” *Нови Звук*, број 9 (1997): 21–38.
- Големовић, Димитрије. „Сеоско певање у западној Србији (прилог проучавању музичких дијалеката у Србији).” *Србија: музички и игачки дијалекти*. Димитрије Големовић, ур. Београд: Факултет музичке уметности, 2011: 7–60.
- Големовић, Димитрије. *Певање из века*. Нова Варош: Друштво за неговање традиционалног певања ИЗВИКА, 2016.
- Големовић, Димитрије. *Свака птица својим гласом пева*. Београд: Balkan Culture Heritage (Балканско културно наслеђе) – Ваљево: Друштво за очување српског фолклора „Градац”, 2019.
- Гуја, Зорана. *Народна музичка традиција Пала и околине*, књ. 5. Пале: Народна библиотека Пале, 2017.
- Дражета, Богдан и Зорана Гуја. „Утицај музике на међуетничке односе становника Сарајева и Мостара”. *Етноантрополошки проблеми*, год. 13. бр. 4 (2018): 899–925.
- Земцовски, Изаљиб. „Прилог питању строфике народних песама (из јужнословенско-руских паралела)”. *Народно стваралаштво Folklor*, год. VII, св. 44–45 (јануар 1968): 61–69.
- Лесковац, Младен. *Бећарац, антологија*. Нови Сад: Матица српска, 1979.
- Марковић, Бранкица. „Виноградарска терминологија Војводине”. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, 2016.
- Марковић, Бранкица. „Посуде за алкохолна пића у Ваљевској Подгорини”. *Из лексике становања у Ваљевској Подгорини. Етнолингвистички огледи*. Драгана Радовановић, Милина Ивановић Баришић, ур. Нови Сад: Матица Српска, 2019, 141–154.
- Матовић, Ана. *Бећарац у Војводини: облици и развој*. Нови Сад: Матица српска, 1998.
- Милетић, Гордана. „Смедеревска јесен од изложбе грожђа до привредно-туристичке манифестације”. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, бр. 71 (2007): 159–168.
- Младеновић Рибичић, Наташа. „Радионица у оквиру пројекта ’Истраживање и очување виноградарске славе (Св. Трифун, Св. Тривун)’ у Музеју Крајине у Неготину, 5. октобар 2019. године”. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, бр. 83 (2019): 97–100.
- Раденковић, Љубинко. „Чудотворна лоза хилендарска”. *Етнологске свеске*, бр. 7 (1986): 47–52.
- Раденкович, Љубинко. „О симболике виноградне лозе”. *Жива старина*, Но. 4 (2008): 14–16.
- Трифуноски, Јован. „Виноградарство у Тиквешкој котлини: главна област средњег Повардарја”. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, бр. 68 (2004): 121–129.
- Штепић, Марина Н. „Виноградарство у средњовековној Србији”. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, 2020.
- Bandić, Dušan. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko: ogledi o narodnoj religiji*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.
- Beljo, Jure i dr. *130 godina organiziranoga vinogradarstva i vinarstva u Bosni i Hercegovini*. Mostar: Federalni agromediterranski zavod – Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2018.
- Čvrliak, Krešimir. „Natko Nodilo (1834–1912) i njegova rekonstrukcija hrvatskog i srpskog pravovjerovanja. Stariji i novi prosudbeni odjeci”. *Prilozi*, 10, (1–2) (1984): 97–124.
- Duranović, Elvir. *Elementi staroslavenske tradicije u kulturi Bošnjaka*. Bugojno: autor, 2011.
- Fulanović-Šošić, Miroslava. „Polifoni oblici prve kategorije u folklornoj tradiciji Bosne i Hercegovine”. *Muzika*, br. 9, (1999): 6–16.

- Fulanović-Šošić, Miroslava. „Melopoetske strukture – odraz inventivnosti narodnih stvaralaca u Bosni i Hercegovini”. *Traditiones*, 28/II, (1999): 143–152.
- Golemović, Dimitrije. *Etnomuzikološki ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek–Čigoja štampa, 1997.
- Golemović, Dimitrije. *Narodna muzika Podrinja*. Sarajevo: Drugari, 1987.
- Hadžić. Hajrudin. *Igre, napjevi i narodni običaji Kraljeve Sutjeske i šire okolice*. Sarajevo: Hajrudin Hadžić, 2004.
- Jović, Slobodan i Aleksandar Petrović. „Vino – simbolički i stvarni značaj”. *Zbornik naučnih radova Instituta PKB Agroekonomik*, 6/1 (2000): 347–358.
- Karača Beljak, Tamara i Jasmina Talam, Panić Dragica, Kenjalović Milorad. *Vodič kroz tradicionalnu muziku Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: ICTM Nacionalni komitet u Bosni i Hercegovini, Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu, 2019.
- Karača Beljak, Tamara. Zvučni krajolici: pogled na vokalne fenomene Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Muzička akademija u Sarajevu, Institut za muzikologiju, 2014.
- Kovačević-Džigal, Naida. „Vino i vinogradi u srednjovjekovnoj Bosni”. Magistarski rad. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2019.
- Križanović, Ivan. *Busovača, lijepa so k'o ruža: narodni plesovi/igre, pjesme, nošnja i običaji Hrvata Busovače*. Busovača: HKD Napredak, 2016.
- Rihtman, Cvjetko. „Oblici kratkog napjeva u narodnoj tradiciji Bosne i Hercegovine”. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, etnologija-nova serija, sv. XVIII (1963): 61–75.
- Rihtman, Cvjetko. „Polifoni oblici u narodnoj muzici Bosne i Hercegovine”. Bilten Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu, I (1951): 7–20.
- Rihtman, Cvjetko. „Čičak Janja – narodni pjevač sa Kupresa”. *Bilten Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu*, I (1951): 33–63.
- Rihtman, Cvjetko. *Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine – svatovske pjesme*, knjiga XXV. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1986.
- Ristivojević, Marija. „Korelacija muzike i mesta na primeru beogradskog ‘novog talasa’ u rokenrol muzici”. *Etnoantropološki problemi* 6/4 (2011): 931–947.
- Ristivojević, Marija. „Proučavanje muzike u antropologiji”. *Etnoantropološki problem* 7/2 (2012): 471–486.
- Rotim, Nino i Mladen Gašpar, Ivica Perić. „Vinski kultivari vinove loze u Hercegovini”. *Glasnik zaštite bilja* 40/5 (2017): 78–85.
- Šilić, Miroslav. *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata sjeverne Hercegovine, Završja i Kupreške visoravni*. Livno–Mostar: Franjevački muzej i galerija Gorica Livno, Hrvatska kulturna zajednica, 2003.
- Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

Извори

- Архив института за музикологију Музичке академије Универзитета у Сарајеву.
- ФАЗМ – Фолклорни архив Земаљског музеја Босне и Херцеговине (Институт за проучавање фолклора – Сарајево), фасцикле са архивским листићима.
- Женска изворна група „Планинке”, Пале (2014). Теренски снимак, интервју водила Зорана Гуја, Пале, 7. 6. 2014. Необјављен рукопис.
- Хисторијски архив Сарајева, збирка поклона и откупа. Инв. бр. 1526, Мустафа Мулалић – „Југословенска народна пјесма и свирка са источног подручја”, IX свеска, рукопис.
- Pavlović, Mile. „Rezidba vinove loze te blagoslov i zalijevanje prvog trsa vinom”. *Večernji list*. 24. 1. 2017. *Vijesti*, Čitluk.
- Planinić, don Ljubo. „Trganje – berba grožđa”. *Župa Kruševo*. 12. 9. 2015. Foto galerije, MZ Kruševo.

Bogdan D. Dražeta
Zorana S. Guja Dražeta

THE CULTURE OF VINE GROWING AND SINGING ABOUT IT
AMONG SOME SERBIAN, BOSNIAN
AND CROATIAN COMMUNITY MEMBERS
IN SERBIA AND IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The culture of growing grapevine and singing about it is an important part of the traditional and the contemporary culture of Slavic and other groups of peoples. The subject of our article will be a review and analysis of making grape products such as wine, brandy and juice among members of the South Slavic peoples (Serbs, Bosniaks and Croats) in the Republic of Serbia and Bosnia and Herzegovina. In addition, traditional songs related to the grapevine among these peoples in different regions of Bosnia and Herzegovina will be contextualized, as a contribution to the subject of study. The basic method by which the material was collected, along with fieldwork and archive search, was a semi-structured interview conducted with certain Serbs in the Upper Srem (Serbia), Bosniaks in central Herzegovina, and Croats in western Herzegovina (Bosnia and Herzegovina). The criterion for choosing the interlocutors was their amateur or professional cultivation of grapevine, i.e. their possession of a certain knowledge about this practice, as well as about certain customs and rituals associated with it. This ethnological and anthropological perspective on the one hand, and the ethnomusicological perspective on the other, shows how the cooperation between the two disciplines contributes to a broader understanding of both traditional and contemporary culture among the part of South Slavic peoples, which is important for the contemporary Serbian, Slav, and Balkan folkloristics.

Keywords: vineyard, grapevine cultivation, the Republic of Serbia, Bosnia and Herzegovina, Upper Srem, western Herzegovina, central Herzegovina, Serbs, Bosniaks, Croats.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

398(082)
82.09:398(082)

САВРЕМЕНА српска фолклористика X : тематски зборник радова / уредници Јелена Јовановић, Бранко Златковић. - Београд : Удружење фолклориста Србије : Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” ; Топола : Културни центар „Топола”, 2022 (Аранђеловац : Ђурђевдан). - 537 стр. : илустр. ; 24 cm

„... десета конференција, у периоду од 18. до 20. јуна 2021. године, одржана је у устаничкој престоници обновљене Србије с почетка XIX века [Тополи].” --> Уводна реч. - Радови на више језика. - Текст ћир. и лат. - Тираж 300. - Стр. 9–10: Уводна реч / Уредници. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на енгл., рус. или срп. језику.

ISBN 978-86-7301-189-9 (УБСМ)

1. Јовановић, Јелена, 1964- [уредник] [аутор додатног текста] 2. Златковић, Бранко, 1973- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Фолклористика -- Зборници б) Књижевност -- Зборници

COBISS.SR-ID 85849865